ژیان و دنیابینی کۆمەڵایەتی ئەنگڵس

ئامادەکردنی: ئارۆ هەورامی

بەشی یەکەم

ژیانی ئەنگڵس:

ئەنگڵس لە ساڵی ١٨٢٠زاینی لە شاری (بارمن) لەوڵاتی ئەڵمانیا لە خێزانێکی دەوڵەمەند لە دایکبوو. باوکی خاوەنی کارگەیەك بوو، ئەنگڵس قۆناغی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی بڕی، تا قۆناغی دواناوەندی گەیشت، بەڵام بەهۆی کۆمەڵێك گرفتی خێزانیەوە دەستی لە خوێندن هەڵگرت و نەیتوانی ئەو قۆناغی دواناوەندی تەواوبکات، ژیانی وایپێویستی کرد پەیوەندی بکات بەکارەوە، ئەوەبوو لە دەزگایەکی بازرگانی لە شاری بارمن دەستی بەکارکردن کرد.

بەڵام دیارە ئەم کارکردنەوەی ئەنگڵس نەبووە هۆکاری دابڕانی ئەو و خواستی ئەو بۆزانست و رۆشنبیری مەعریفی و سیاسی.

هەر لەسەرەتای دەستپێکردنی خوێندنی لە قۆناغی دواناوەندی چاوی بیری خستە سەر ئەو پلیشاندنەوەو چەوساندنەوەیەی کە بە جۆرێ لەجۆرەکان لە بیرۆقراتیەدا هەبوو ئەو هەستی پێکردو، رقی تەواوی لە ئۆتۆکراتیەتی ئێو کۆمەڵگەکەی هەڵگرت. ئەم بیرکردنەوەو رامانەش پاڵنەرێك بوو بۆ ئەوەی تێکەڵی بیری فەلسەفی و دواجار قووڵبوونەوەی فەلسەفی بۆ کۆمەڵ، و چینە کۆمەڵایەتیەکانی کۆمەڵگە هەبێت. دیارە لە ئەڵمانیاو لە سەردەمی ئەنگڵسدا بیرو تێفکرینەکانی (هێگڵ) باڵی کێشابوو بەسەر فەلسەفەی ئەڵمانیدا، ئەمیش سەرەتا نەیتوانی لەو بازنەی تێفکرین و فەلسەفەیە بازبداتە دەرەوە، هەربۆیە دەبینین ئەنگڵس وەك یەکێك لە شوێنکەوتوانی فەلسەفەکی (هێگڵ) دەناسرێت.

لەگەڵ ئەوەی کە خودی هێگڵ پێشتر سەرسام بوبو بە دەوڵەتی ئۆتۆکراتی پروسیا، کە خزمەتی دەکرد بەو پێیەی مامۆستا بوو لەزانکۆی بەرلین، لە گەڵ ئەوەشدا رێچکەو مەزهەبی لەو کاتەشدا شۆرشگێرانە بوو.

دیارە هێگڵ خاوەنی رێچکەی میسالی بوو، کەچی ئەنگڵس و هاورێکەی (مەبەستمان لە مارکسە) بەپێچەوانەی هێگڵەوە ماددی بوون. کە بۆ جیهان و مرۆڤایەتی تێگەیشتنێکی ماددیان بۆ هەبوو1.

وایان دەبینی کە ئەوە هۆکارە ماددیەکانن کە بنچینەی دیاردە سرووشتیەکانن، هەروەها پەرەسەندنی کۆمەڵگەی مرۆیی ملکەچی

بە پەرەسەندن و پێشکەوتنی هێزی ماددی بەرهەمهێنە2.

ئەنگڵس لە ئینگلتەرا لە ناوەندی پیشەسازی ئینگلیزی لە مانچیستێر تێبینی پرۆلیتاریای کردو ناسی، ئەمەش لەساڵی ١٨٤٢زایـنـی بـوو کاتێك لە بـری باوکی لە دەزگایەکی بازرگانی کاریدەکرد، کە باوکی پشکی هەبوو لەو دەزگا بازرگانیە لەو دەزگایە مایەوە.

دیـارە ئەنگڵس تەنها بەکارکردن لەو کارگەیە وازی نەدەهێنا، بەڵکو لـە پاڵ ئەوکارەشیدا زۆرجار دەچوە دەرەوەو سەردانی شوێن و گـەڕەکـە هەژارنشینەکان و ئەو شوێنانەی دەکرد، کە کرێکارەکان دەمانەوە بە چاوی خۆی مەینەتی و بارودۆخی خراپی ئەوانی دەدی. کە ئەمانەش جۆرێك بوون لەو بازنانەو تێبینیانەی کە دواتر تێفکریەکانی تیایاندا ووردەکــــردەوە بـۆ تـیـۆرو قسە لەسەرکردنە زانستیەکانی دەبوونە سەرچاوەی ئیلهام و رۆشنکردنی بەرچاوی. دیارە ئەنگڵس تەنها بە تێبینیکردنی رۆژانەو سەرنجەکانی لە بواری مەیدانیدا بەهەند وەرنەدەگرت، بەڵکو دەچوو سەرچاوەو ئەو نوسین و نوسراوانەی پێشتر لـەسـەر ئـەو بـابـەتـەو بابەتەکانی چینایەتی، جیاوازی چینایەتیو ئەوباسانەی کەلەسەر هەژاری و نەداری، ئەو راپۆرت و بەڵگەنامانەی باسیان لە سەر چینی کرێکارو دەستی کاریان دەکرد دەخوێندەوە3.

دیارە ئەو نوسینەی کە لەژێر ناونیشانی« بارودۆخی چینی کرێکار لە ئینگلتەرا» کەلە ساڵی ١٨٤٥زایـنـی بڵاوکرایەوە ، دەتوانین بڵێین بەرهەمی ئەوتێفکرین و ووردبونەوەو سەرنجدانانە بـوو، کە لەسەر ئـەو چینە کۆکرابووەوە دواتر لەچوارچێوەی ئەو نوسینەدا خۆی دیتەوە؟ لە شاری مانچیستەر و بەتایبەت لەوکاتانەی کە لە بڵاوکراوەکانی سۆسیالیستی ئینگلیزی خەریکی نوسین وبڵاوکردنەوەبوو، توانی پەیوەندیەکی بـاش و پتەو لەگەڵ ئەندامانی بزووتنەوەی کرێکاری ئەڵمانیا پەیدا بکات. دیارە ئەنگڵس لەگەڕانەوەی بۆ ئەڵمانیا لە ساڵی ١٨٤٤و لە کاتی تێپەربوونی بە شاری (پاریس) دا، چاوی بە مارکس دەکەوێت و یەکتر دەناسن4.

ئیتر ئەم دوانە ماوەیەك لەگەڵ یەکتری دەبن و دواتر دوو هاوەڵی هەمیشەیی ژیانی فیکری یەکتر دەبـن «کەپاشتر باسی لێوە دەکەین،» دیارە ئەوکاتە مارکس لە پاریس و لەژێر کاریگەری ژیانی فەرەنسی و کاریگەری سۆسیالیستی فەرەنسی، مارکس دەبێتە هەڵگری ئەو بیرە سۆسیالیستیە.

دیارە ئەو دوانەی ناومان هێنان(ئەنگڵس، مارکس) هاوڕێیەتیان بەرهەمی فیکری و زانستی گەورەی لێکەوتەوە، ئەوەبوو پێکەوە (خێزانی پیرۆز یاخود رەخنە لە رەخنە) یان نووسی، ئەم کتێبە کە مارکس بەشی زۆری لێ نووسیوە.

پێش دەرچـون و بڵاوکردنەوەی کتێبی « دۆخی چینی کرێکار لە ئینگلتەرا» بوەو توانیویەتی پایەکانی سۆسیالیستی مادی شۆڕشگێری دەست نیشان بکات. دیسان هەر پێش چاپکردن و بڵاوکردنەوەی کتێبی (خێزانی پیرۆز) ئەنگڵس لە گۆڤارەکەی مارکس ووتەی « وەرزە گۆڤاری فەرەنسی ئەڵمانی» بابەتی « لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەییانە لە سەر «ئابووری سیاسی» نووسی کە تیایدا شیکاری سیستەمی ئـابـووری هاوچەرخی لە ژێـر رۆشنایی و تێڕوانینی سۆسیالیستی دا بڵاوکردەوە کە باسی ئەو بارودۆخە نالەبارەی دەکرد، کەلە واقیعی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەوکاتەدا هەبوو لە ئەنجامی ئەو سیستەمەی کە بە سایەی موڵکایەتی تایبەت سەپێنرابوو هاتبووە کایەوە5.

دیارە پەیوەندی مارکس بە ئەنگڵسەوە وایکرد بێ مشتو مڕ، کە پاڵنەرێك بێت بۆ یەکەمیان(مارکس) بایەخ و گرنگیپێدانی بەردەوامی لە بواری ئابووری سیاسی دا، ئەو زانستەی کە نووسەرەکەی تیایدا گەورەترین شۆڕشی تیابەرپاکرد. ئەنگڵس لە ماوەی ساڵانی ١٨٤٥ بۆ ١٨٤٧ زاینی لە برۆکسیل و لەپاریس ژیا، بە لێکۆڵینەوە زانستیەکەی پەیوەست کرد بە چالاکیی پراکتیکی کرێکارانی ئەڵمانی لەو دووشارە. لەم ماوەیەدا هەردوو هاوڕێ (ئەنگڵس و مارکس) لەگەڵ رێکخراوێکی سیاسی ئەڵمانی بە ناوی «کۆمەڵەی شیوعیەکان » پەیوەندیان گرت. لەو پەیوەندیگرتنەیاندا رێکخراوەکە بەڵێنی خستەڕووی هەموو ئەوبیرەنسیپانەی دا کە ئەم دوو تیۆریستە دایەڕێژن.

هـەروەهـا ئەنگڵس و مـارکـس لە ساڵی ١٨٤٨زایـنـی پێکەوە بەیاننامە دیارو گرنگەکەیان بڵاوکردەوە کە بە «بەیاننامەی پارتی شیوعی » نـاسراوە. هەرچی شۆڕشی ١٨٤٨زاینیە کە یەکەم جار لە وڵاتی فەرەنسا سەریهەڵدا و پاشان تەنیەوە بۆ وڵاتانی تری ئـەوروپـای رۆژئـاوا، وایکرد کە ئەنگڵس و مارکس، بڕیاری گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان واتە ئەڵمانیا بدەن. دیارە لەپروسیادا ریئانی هەبوو، ئەم دووهاوەڵە هەستان بە گۆڕینی مانشێتی رۆژنامەی دیموکراتی بۆ «رۆژنامەی ریئانی نوێ» کە لە شاری کۆڵۆنیا دەردەچوو.

ئەم دووهاوەڵە بوونە گیانی هەموو ئەو هەوڵە شۆڕشگێریە دیموکراتیانەی لە پروسیای ریئانی دا هەبوو. دەبینین لەم ماوەیەدا ئەم دوو هاوەڵە هەموو هەوڵەکانی خۆیان دەخەنە گەڕ بۆ داکۆکیکردن لە بەرژەوەندی گـەل و ئـازادی، بەرامبەر هێزی ستەم و چەوسانەوە دەوەستنەوە. هەرچەندە زاڵی و مل نەدان هەربەلای ئەو هێزە کۆنەپەرستانەدا

دەشکێتەوە دواجار رۆژنامەی « ریانی نوێ» لەکار دەکەوێت. مارکس لەوکاتەدا کە کۆچی کرد رەگەزنامە پرووسیەکەی وونلەکات، بۆیە بەو هۆیەوە لە وڵات دەکرێتە دەرەوە6.

بـەڵام ئەنگڵس دەمێنێتەوە و بـەشـداری لە راپەڕینی گەلی چەکدار دەکات، لە سێ شەڕدا کە لەپێناو ئازادیدا ئەنجامدراون ئەنگڵس بەشداری دەکـات، بەڵام دیارە شۆڕگێڕان توانای بەردەوامی شۆڕشیان نابێت بە هۆی رووبەروبوونەوەی توندی دەسەڵاتە لەبەرئەوە شۆڕشەکە شکست دەهێنێت و ئەنگڵس دووچـاری راکـردن دەبێتە لە رێگەی سویسراوە بـەرەو شاری لەندەن هەڵدێت. دیارە مارکس لەوکاتەدا هات بۆ لەندەن ئەویش لەوێ نیشتەجێبوو. پاشماوەیك ئەنگڵس گـەڕایـەوە بۆ بەکەرخستنی دەزگـا بازرگانیەکەی پێشووی کە لەساڵەکانی چل، وەك باسمان کـرد، تیایدا کاری دەکرد و پاشان توانی وەك هاوبەشێك لەو دەزگایە لە مانچیستەر دەست بەکاربێتەوە دیارە تاوەکو ساڵی ١٨٧٠ ئەنگڵس لە شاری مانچیستەر و مارکس لە شاری لەندەن ژیانیان دەگوزەراند، بەڵام ئەم جیایی دانیشتنەی ئەم دوانە کە هەریەکەیان لەشارێك بوو، وایەکرد کە لەبیرو باوەڕو خەون و خولیاو کارکردنی زانستی و فکریدا لەیەك بـترازێـن، بەڵکو هەر پەیوەندیەکی توندو تۆڵیان لەو بوارەوە لەنێواندا هەبوو7.

هەربۆیەش نامەگۆڕینەوەی بەردەوامی نێوانیان بەیەکێك لە هۆکاری مانەوەی پەیوەندی توندوتۆڵ، گۆڕینەوەی بیر و بۆچوون و گەشەپێدانی ئەو بیرو باوەڕە سۆسیالیستیەی کە تا دوا هەناسەی تەمەنیان کاریان بۆکرد، خەریکی داڕشتنی سۆسیالیستی زانستی بوون، تەنانەت بابەتەکانی تریش دادەنرێت.

لە ساڵی ١٨٧٠زاینی ئەنگڵس لەگەڵ هاوڕێکەی «مارکس» لە لەندەن کاری هاوبەش و گۆڕینەوەی بیرو تاوتوێکردنی بابەتی زانستی گرنگیان ئەنجامدا، واتـە ئەم پەیوەندیانە لەوساڵەوە گـەرم و گوڕتر بوون، تاوەکو مردنی مارکس لەساڵی ١٨٨٣ زاینی، کە بە بەهێزترین پەیوەندیان دادەنرێت بەوەی کە تواناکانی خۆیان چڕکردوەتەوە لە نوسین و رێکخستنەوەی پایەکانی ئەو بـیروبـاوەڕەی، کە چەندین ساڵ ژیانیان بۆ تەرخان کردبوو. دیارە بەرهەمی ئەو پەیوەندیە توندوتۆڵو گۆڕینەوەی بیرو رایانە بە نیسبەت مارکسەوە بەرهەمی « سەرمایە- (رأس المال) ی لێ بەرهەم هات. کە بەگەورەترین کتێبی مارکس و نایابترین و زانستیترین کتێب لە بـواری ئابووری سیاسیدا لەسەردەمی خۆی و ئێستاشدا نوسرابێتە دادەنرێت. هەرچی سەبارەت بە نوسینەکانی ئەنگڵسە لەوکاتەدا چەند نوسینی کورت و بچوك چەند نووسراوی گەورە بەردەستمان کەوتوون8.

دیـارە مارکس لەوکاتەدا خەریکی شیکاری دیاردە ئاڵۆزەکان بوو لە ئابوری سەرمایەداریدا. ئەنگڵسیش خەریکی خستنەڕووی بابەتەکانی بوو بە شێوەیکی روون، هەندێجاریش جەدەلیانە بەڕووی زۆرێك لە پرسە زانستی و گشتیەکان هەڵئەشاخاو رووداوەکانی رابردوو ئێستای لە دووتوێی ئاراستەی ماددی بۆ مێژوو، لای مارکس و تیۆریا ئابووریەکەی خوێندنەوەی بۆدەکردن، لەو چاپکراو نوسراوانەی ئەنگڵس ئاماژە بە کتێبی جەدەلی « دژی دوهرنگ» کە تیایدا شیکاری گرنگترین دۆزی فەلسەفەو زانستە سروشتی و کۆمەڵایەتیەکانی کـردووە. وەکتێبی» ریشەی خێزان و موڵکایەتی تایبەت و دەوڵەت» و«لۆدفیگ فیورباخ».9

دیـارە مارکس پێش ئـەوەی کتێبە گرنگ و گەورەکەی بەتەواوکراوی وچاپکراوی خۆی ببینێت، بەڵکو هـەر بەمسوەدەیی مـابـووەوە دووبـارە پێداچوونەوەی بۆ نەکردبوو بەناوی « سەرمایە» بۆیە ئەنگڵس وەك وەفایەك بۆ هاوڕێکەی ئەو ئەرکەی خستە سەرشانی خۆیە دوای مردنی مارکس پێداچوونەوەی بۆ مسوەدەکە کردوو بەرگی دووەم و سێیەمی: کتێبی سەرمایەی بەچاپ گەیاند، دیارە بەرگی دووەمـــی لە ساڵی ١٨٨٥زایـنـی و بەرگی سێیەمی لە ساڵی ١٨٩٤ زاینی، بەڵام تەمەن بواری نەدا

ئەنگڵس پەیوەندی بەبزووتنەوەی چارتەری-(الوثیقیە) کرد کە ئەو بزووتنەوەیە داوای فراوانکردنی مافەکانی کرێکاری دەکرد لە دەنگدان دا پاشان هەستا بە دیراسەکردنی بواری ئابووری سیاسی ئەنگڵس ئاشکرا رای خۆی راگەیاند. وتی کە ئەو نەهامەتیەی ئەو سەردەمە لەخۆی گرتوویەتی هۆکارەکەی هەژموونی دەزگای موڵکایەتیە تایبەتەکانە

بەرگی چوارەمی بەچاپ بگەیەنێت. بۆیە بۆ بەچاپگەیاندنی ئەو دوو بەرگەش ماندووبێکی گەورەی بینی 10

دوای بزوتنەوەکەی ١٨٤٨و ١٨٤٩ زاینی، دەبینین چالاکی ئەنگڵس و مارکس لە هەندەران و وڵاتی غەریبی تەنها لە بواری زانستدا خڕ نەبووبەوە بەڵکو مارکس لە ساڵی ١٨٦٤ زاینی رێکخراوێکی بە ناوی « کۆمەڵەی بەکارخراوی جیهانی » دروستکرد و نزیکەی ١٠دەساڵ سەرۆکایەتی و سەرپەرشتیاری چالاکیەکانی بوو، ئەنگڵسیش پشکی بەشدارێکی چالاکی تێدا هەبوو. پاش مردنی مارکس ئەنگڵس خۆی بەتەنها بوویە راوێژکارو رابەری سۆسیالیستەکانی ئەوروپا. فریدریك ئەنگڵس لە ساڵی ١٨٩٥زاینی لە شاری لەندەن کۆچی دوایی کرد.

پاش مردنی هاورێکەی

(مارکس-١٨٨٣)، فریدریك ئەنگڵس دیارترین زاناو پەروەردەکەرو سەرپەرشتیاری چینی پرۆلیتاریای هاوچەرخ لە جیهانی مەدەنی بەگشتی بوو. پاش ئەوەی ئەم دوانە (مارکس و ئەنگڵس) چارەنووس کۆی کردنەوە، ئیتر کاری ئەم دوو هاورێیە لە رووی پراکتیك و نوسین و خەونی دوارۆژەوە شێوازێکی هاوبەش و ئاراستەیەکی هاوکاری یەتەواوکەری کاری یەکتر رۆیشت تا هەردوکیان ژیانیان بەکۆتاگەیشت. ئەنگڵس و مارکس یەکەم مرۆڤانی بوون ئەوەیان روونکردەوە کە چینی کرێکار وەك پێویستیەك لە گەڵ خواستەکانیان لە سیستمی ئابووری ئێستادا لەدایك دەبێت. ئەوەش لەگەڵ سەرمایەداریدا درووست دەبێت و بە شێوەیەکی حەتمی پرۆلیتاریا رێکدەخات.11

ئەوەشیان خستە روو کە ئەو نیەتەباش و ئەوهەوڵانەی کە لە لایەن کۆمەڵێك خوا پێداوەوە دەگیرێتە بەر دادی نایەکسانی و ناعەدالەتی و لایەری پەڵو چەوساندنەوەکانی سیستمی چینایەتی نین، بەڵکو تەنها تێکۆشانی پرۆلیتاریایە دۆخەکە دەتوانێت یەکلا بکاتەوە. دیارە ئەنگڵس و مارکس تەنها کەس بوون کە ئەو بەڵگەیەیان دەخستە پێشچاو لە ناو کتێب و چاپکراوە زانستیەکانیاندا، کە سۆسیالیستی نەخەونە و نە نمونەیەکی خەیاڵ پڵاویە، بەڵکو ئەوە دوا ئامانج و ئەنجامی پێویستی پەرەسەندنی هێزی کارە لە کۆمەڵگەی هاوچەرخدا. ئەو مێژووە نووسراوەی کە هەیە تائیمرۆشی لەگەڵدا بێت، مێژووی شۆرش و بەرخۆدان و تێکۆشانی گەل و سەرکەوتنی چینە کۆمەڵایەتیەکانە بە سەر چینەکانی تردا. ئەم بارودۆخەش لەم جیهانەو ژیانەدا بەو پێدانگە هەر بەردەوام دەبێت، مادام چینایەتی و نایەکسانی و ململانێی چینەکان بەردەوامی هەیە.12

بەمانا مادامەکی موڵکایەتی تایبەت هەیەو چینێکی کەمینە خەریکی حەپلووشی

زۆرینەی سامان دەکات و فاکتەری بەرهەمهێنانی فەوزای کۆمەڵایەتیە. دیارە دواجاریش کۆمەڵگەکان لەمرۆدا و لە ژێر سایەی ئەم سیستمەدا جیاوازی چینایەتی هەیە، بۆیە ململانێی چینایەتی بەردەوامەو هەموو ململانێیەکی چینایەتیش بۆخۆی دەرگاکردنەوەیە بەرووی تێکۆشانێکی سیاسیدا.

کاری هاوبەش و هاورییەتی ئەنگڵس و مارکس

دیارە لەم پێشەکیەی سەرەوەدا ئاماژەیەکمان دا بە پەیوەندی هاورێیانەی ئەنگڵس و مارکس، بەڵام لە راستیدا تێکەڵاوی ئەم دوو گەورە پیاوە فەیلەسوفە، ئەوە دەخوازێت کە لەم بوارەوە زیاتریان لەسەر بنووسرێتە بۆیە ئێمە پێمان باش بوو کەمێك لە سەر کارە هاوبەشەکانی ئەم دوو زانایە بنووسین

بەڵام لەمێژوودا نموونەی کەم لە هاورێیەتی دوو فەیلەسوفی مەزنی شۆرشگێری سیاسی وەك ئەنگڵس ومارکس بەرچاو دەکەوێتە کە پەیوەندی کەسی ئەم دووانە لە کاتی یەکتر ناسینەوە بە درێژایی نیو سەدە زیاتر بەردەوامی هەبووە هیچ شتێك نەبێتە هۆکاری پچراندنی تەنها مردن کۆتایی بەو هاورێیەتیە بهێنێت.13

پەیوەندی هاورێیەتی نێوان فریدریك ئەنگڵس (١٨٢٠-١٨٩٥زاینی)، کارل مارکس (١٨١٨-١٨٨٣زاینی) رەنگدانەوەی کۆمەڵێك هەڵوێست و بیرکردنەوەو تێروانینی ناخی و هەوڵی گەران بە دووای باشەرۆژێکی رۆشندا بوو. بەدەر لەوە ئەو سۆز و خۆشەویستیە ناخیە ئاشکرانەکراوەی کەلە نێوان ئەم دوومرۆڤە باڵایەدا بە بێ رێکەوتن لەسەری بوونی هەبوو. ئەم دوو مرۆڤە (ئەگڵز و

مارکس) دیارە کە جومکی نێو یەك خانەوادە نەبوون، ، ئەم دوانە ژیانی منداڵیان پێکەوە نەبردۆتە سەر، یاری کۆڵانی گەڕەکێك بە منداڵیش کۆی نەکردوونەتەوە جارێك، لەسەر یەك مێزی خوێندن قوتابخانەیەك پێکەوە کۆی نەکردوونەتەوە، تەنانەت لە شارێکیش لەدایك نەبوون تەنانەت چینی کۆمەڵایەتی خانەوادەی ئەم دوانەش هاو شێوە نەبووە، بەڵکو هەر جیاوازبووە 14

چونکە ئەنگڵس لە خانەوادەیەکی دەوڵەمەند لە دایك بوو، هەرچی مارکسە لە خانەوادەیەکی کە سەر بەچینی ناوەند لەدایکبووە، دیارە مارکس لە شاری (تیرێ) ی ئەڵمانی لەدایك بووە، ڕۆشنبیری ئەکادیمی لە شارەکانی «بۆن و بەرلین و جینا»بەدەستهێناوە. لە ساڵی ١٨٤٢ زاینی بەدواوە مارکس بەشداری لە دەرکردنی ڕۆژنامەی «رانیچ تسایتۆك» دەکرد و دواتر وەك سەرنووسەری ئەو ڕۆژنامە دیاریکرا. نوسینەکانی بوونە جێگەی مشتومڕو تەنانەت شوێنگەی چاو لەسەرداانی بیاوانی دەوڵەت، کە وەك جۆرێك لە ترس و لێدانی بەرژەوەندییەکانیان تەماشەیان دەکردن، چونکە ڕەخنەی توندی ئاراستەی سیستەمی سیاسی و بارودۆخی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەو کاتەی کە ئەڵمانیای تێدا دەژیا، دەکرد. دەبینین تا ئەم کاتەش مارکس وەك هاوڕێیەك و تەنانەت ناسراوێك بۆ فریدریك ئەنگڵس لەژیانیدا بوونی نیە. گەڕێینەوە سەر ئەنگڵس و ژیانی ئەنگڵس وەك وتمان ئەم فەیلەسوفە لە شاری بارمن (برتاڵ-ی ئێستە) لەدایکبووە، بنەچەی خێزانی ئەنگڵس دەچێتەوە سەر خێزانێکی بازرگانی دەوڵەمەندی پرۆتستانتی، لەلایەن خێزانەکەیەوە ئەرکی شارەزابوون و بەرپرسیارێتی بازرگانی کردنی دەخرێتە سەرشان، دەنێردرێت بۆئینگلتەرا و ئەرکی کارکردن و شارەزایی پەیداکردنی لەکارگەیەکی ڕستن و چنین لە شاری مانچیستەر بەسەردا دەدرێت.

لە ساڵانی (١٨٤٢-١٨٤٤ زاینی) وەك پێشتر هێنامان ئەنگڵس ڕۆژانە ڕووبەڕوو چاوی بە نەهامەتیەکانی کرێکاران دەکەوت لەو کارگەیەی کە کاری لێدەکرد، پاشان دەگەڕا چاودێری بارودۆخی نالەباری کرێکارانی کانەکانی خەڵوز، کارگە پیشەسازیەکان، کرێکاران لە کەرتی کشتوکاڵ، هەموو ئەو جیاوازی و ناعەدالەتی و زەبرو زەنگیەی، کە لەلایەن چینی پارەدارو سەرمایەدارەوە تووشیان دەبوو تێبینی دەکرد، وەك وتیشمان ئەنگڵس کتێبێکی لەوبارەوە نووسی و بەناوی (بارودۆخی چینی کرێکار لە ئینگلتەرا) بڵاویکردەوە.

ئەنگڵس پەیوەندی بەبزووتنەوەی چارتەری- (الوثیقیە) کرد، کە ئەو بزووتنەوەیە داوای فراوانکردنی مافەکانی کرێکاری دەکرد لە دەنگدان دا، پاشان هەستا بە دیراسەکردنی بواری ئابووری سیاسی، ئەنگڵس ئاشکرا ڕای خۆی ڕاگەیاند وتی کە ئەو نەهامەتیەی ئەو سەردەمە لەخۆی گرتوویەتی هۆکارەکەی هەژموونی دەزگای موڵکایەتیە تایبەتەکانە. دیارە ناتوانرێت ئەو موڵکایەتی تایبەتیە لەچنگ ئەو مرۆڤە چەوسێنەرانە دەربکرێت، بەبێ تێکۆشانێکی چینایەتی کە دواجار ئەو تێکۆشانە لەکۆمەڵگەی شیوعیەتدا دەگاتە ترۆپك15.

ئەم چالاکیە سەربەخۆیانەی ئەنگڵس بۆخۆی بێگەو ناسراوییەکی بۆ درووستکرد، کەوایکرد ئەنگڵس وەك ئابووریناسێکی سیاسی شۆڕشگێری لەلایەك دامەزرێنەری ڕەگەزەکانی هاوشێوەیی و هاوبیری لە میکانیزمەکانی لێکۆڵینەوەی زانستی لە نێوان خۆی و هاورێ پاشەڕۆژیەکەی (کارل مارکس)، کە تائەم کاتە واتە ئەم قۆناغە کە ساڵی (١٨٤٤زاینی) پێی نەگەیشتبوو لەلاکەی ترەوە. دیارە لە ساڵی (١٨٤٤زاینی) ئەنگڵس لە شاری پاریس بە « کارل مارکس» گەیشت و بۆیەکەم جار لە پاریس چاویان بەیەکتر کەوت و یەکتریان ناسی، مارکس ئەوکات کۆمەڵێك بەرهەمی لەسەر بیری شیوعیەت بڵاوکردبووەوە. لێرەدا ئەم دوو پیاوە بۆیان دەرکەوت کە هەریەکەیان لەرێگەی خۆیەوە هاوبیری یەکترەکەن و خەریکی بڵاوکردنەوەو پشتیوانی هەمان بیری یەکترین، پاشان بە خێرایی پەیان بەوەبرد کە ڕەگەزەکانی هاورێیەتی لە ناو ناخ و کردارو خواستی ئەم دووانە لە ئاستێکی بەرزدان و لێی هەردووکیان کۆبوونەتەوە. کە دیارە ئەم پەیوەندیە هاورێیەتیە دواتر دەبینین دەچێتە ئاستی ئەفسانەییەوە، ئەوەندە بەردەوامی و تۆخبوونەوەی تێدا دەبێت، کە دوای مردنیش ناتوانرێت جیابکرێتەوە. ئەمە بەدەر لەوەی دەبێتە فاکتەری چالاککردنی بیری و کردارەکی و سەوزکردنی ئومێدو هیوای بەردەوام بۆ هەردوولا ئەوەتا لینین پاش نزیکەی زیاتر لەچارەکە سەدەیەك دووای مردنی ئەم دوو فەیلەسوفە لەسەدەی بیستدا ئەوە دەدات بەگوێی هەموو شیوعیەکان و نەیارەکانیدا و دەڵێت: ئەنگڵسو مارکس بەرهەمی بیری جوانی شیوعیەتن، هاورێیەتی و دڵسۆزی مرۆیی ئەم دووانە شاهیدی ڕاستەقینەی ئینسانیەتی بیری شیوعیەتە، کەوادەکات نموونەی بەرزی هاورێیەتی و خۆشەویستی فێری مرۆڤەکان بکات و مرۆڤەکان لەسەری بڕۆن هەروەها تەحەدای بیری سەرمایەداری دەکات کە بتوانێت نموونەیەکی هاورێیەتی وەك ئەم دوو فەیلەسووفە پێشکەش بە مرۆڤایەتی بکات. 16!

پاش ئەوەی ئەم دوو فەیلەسوفە لە شاری پاریس یەکتر دەبینن بەڵێنی پێکەوە کارکردن بەیەکتری دەدەن، ئەم بەڵێنی

کارکردن و هاوشێوە کارکردنە دەبێتە هەوێنی ئەو هاوڕێیەتیە درێژخایەنەیان. ڕەگەزی کار لای ئەمان بەیەکێك لە ڕەگــەزە گرنگەکان و گەورەترین ڕەگەزێك دێتە هەژمار. بۆ بەستنەوەی ڕۆح و ئامانجی تاکەکان و دواجار بەردەوامی گیانی هاوڕێیەتی. وەك دەبینین دوای مردنی مارکس(١٨٨٣ زاینی) بەردەوام دەبێت. ئەمەشیان دوو ئاراستەی سەرەکی وەرگــرت. یەکەمیان شیکاری میتۆدی بۆ پرەنسیپەکانی شیوعیەت. ئەو شیوعیەتەی کە لەم دواییەدا بە« مارکسیەت» ناسراو ناوزەدکرا.

دووەمــیـان کــارکــردن بۆ چالاککردنی بزووتنەوەی شۆڕشگێری لە جیهاندا، لە ڕێگەی کۆمۆنەی میللییەوە (الاممیە الشیوعیە» دیارە ئەم دووانە بەجۆرێ لەجۆرەکان لەسەر بەشکردنی کارەکان ڕێککەوتن، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە هەردووکیان هەوڵی خۆیان لە بواری فەلسەفەدا بەردەوام و بەچڕی دەخستە گەڕ، بەڵام بە پێی ئەو ڕێککەوتنەی دابەشکردنی کــارە لەنێوانیان « مارکس» قوڵبوونەوەو کارکردن لە بواری بیری سیاسی و ئابووری سیاسی و مێژووی ئابووری پێ سپێردرا. هەرچی (فریدریك ئەنگڵس) بــوو بەشی زانستی سرووشتی، بیرکاری، زانستی ئەنسرۆپۆلۆجی، زانستی سەربازی و زمانی لەو دابەشکاریە پێ سپێردرابوو.17

ئەم چالاکیە تەواوکارییەی ئەم دوو هاوڕێیە لە پێناو داهێنانی بیر و زانستێکی نوێ دەرکەوتنی گەورەترین بەیاننامەی کە مێژووی نوێ بــەرۆژهــەڵات، ڕۆژئــاواوە بینیبێتی بەخۆیەوە لێ بەرهەمهات، ئەویش بەیاننامەی شیوعیەت بوو، کە هیچ ئەدەبێکی سیاسی شۆڕشگێری لە جیهاندا ناتوانێت کاریگەریەکانی تێپەڕێنێت، هەروەها هیچ ئەدەبێکی شیوعی ناتوانێت کاریگات بەبێ گەڕانەوە بۆ ئــەو، کە وەك سەرچاوەیەکی فیکری و گشتگیر، سەرەڕای ئەوەی کە کەمو بوختە، چی لەپشت سەرهەڵدان یان نووسینی ئەو بەڵگەنامە مێژوویەوە هەبوو؟

ئەنگڵس بۆخۆی مسوەدەیەکی ئەو بەیاننامەیەی نــووســی، پــاشــان ئــەوەبــوو خستیە بــەردەم مارکس بۆ تەماشەکردنی و چــاوپــێــداخــشــانــەوەی و پــاشــان دوا صیاغەکردنەوەی ئەمەش ئــەو نموونەیە دەخاتە بەردەست کە فریدریك ئەنگڵس چــەنــدە ڕۆڵــو پشکی لــە بــونــیــادی بیری شیوعیەتدا هەبووە، هەروەها نموونەیەکی تر کە گرنگی و بایەخ و ترسناکیش تەنانەت لەوەی پێشوو کەمتر نیە ئەویش ئەوەیە بە هۆی ئەوەی مارکس پێش مردنی نەخۆشی و مەشغووڵ بوونی بە «کارگێڕی ئەنجومەنی گشتی بۆ گــەلان»ەوە فرسەتی تەواوکردنی بەرگی دووەم و سێیەمی کتێبەکەی (سەرمایە) ی نەدا و گیانی سپارد، کتێبەکەی بەمسوەدەیی جێی هێشت بەسەر هاوڕێکەیەوە بەڵام بەهۆی دڵسۆزی و باشی ئەم فەیلەسوفە بۆ هاوڕێکەی و بیرو باوەڕەکەی توانی لەڕێگەی کۆکردنەوە، یەکخستنی ئەو دووبەرگە لەو کتێبەو بەچاپگەیاندنی توانی تەواوکاری بیری شیوعیەت بکات.18

دیارە ئەو بارودۆخە نەبوونی و هەژاریەی مارکس لە شاری لەندەن دووچاری دەبوویەوە، دیسان جۆرێکی تر لە ژیانی هاوڕێیەتی ئەم نموونەی ئەم دوو کەڵە زانایە ئەنەخشێنێت، چونکە ئەگەر هاوکاریە مادیەکانی ئەنگڵس بۆمارکس نەبوایە، ئــەوە دووەم هەرگیز نەیدەتوانی زۆرشــت کە کــردوونــی، ئیمرۆ بەرهەمی ئاوازەی زانستی ئەو دادەنرێن هەر لەدایکبوونایە.19

تــەنــانــەت هــەنــدێ لــە مــێــژوونــوســە شیوعیەکان باوەڕیان وایە کە تەنانەت مارکس نەیدەتوانی لە شاری (لەندەن)دا ژیان بباتە سەرو بمایەتەوە لەنامەیەکی کاریگەردا کە « دیڤید ریازانۆڤ» لە نێو کتێبی (کارل مارکس و فریدریك ئەنگڵس- پوختەیەك لە کارو ژیانیان) بڵاویکردووەتەوە. مارکس بۆ هاوڕێکەی « ئەنگڵس» باسی ئەو موعاناتو بارگرانیەی خۆی دەکات لەپشت نوسین و ئامادەکردنی کتێبی «سەرمایە»دا چی بەسەر هاتووەو دەڵێت: ئەوە دواجار لە تەواوکردنی بەشی یەکەمی ئەم کتێبە بوومەوە بەڵام من خۆم بەقەرزاری تۆ دەزانم لەوەی کە توانیم ئەمە تەواوبکەم، چونکە تۆ لەپشت تەواوکردنیەوە بووی

بــەبــێ ئــەو پــارمــەتــیــدانــانــەو ئــەو پێشکەشکاریانەی تۆ بەمن ئەوە بەدڵنیاییەوە توانای بەردەوامیدانم بەو کتێبە نەبوو. بۆیە ئەنگڵس پشتیوانێکی بەردەوامی مادی مارکس بووە ئەنگڵس لە پشت لقانی ئەو هەموو تەنگو چەڵەمە مادیانەدا بووە کە هاوڕێکەی لەڕێگەی گەیشتن و بەدەستهێنانی ئەو بەرهەمە فیکری و زانستی و شۆڕگێڕیانەی دووچــــاری هــاتــوون. دیــارە ئەنگڵس و مارکس پێکەوە بەبەردەوام پەیوەندیان بە شۆڕشگێڕانی جیهانەوە هەبووە، لە ڕێگەی اممیەی یەکەمەوە کە لەساڵی ١٨٧٢ زاینی هەڵوەشایەوە، پاشان امیەی دووەم کە ئەویش لەساڵی ١٨٨٩ زاینی پاش مردنی مارکس، ئەنگڵس ڕۆڵی کاریگەری تایبتی دیارە ناردنی ئەنگڵس بۆ شاری مانچیستەر بۆکارکردن لەو کارگەی ڕستن و چنینە، دەتوانین بەوەرگەڕانێکی مێژوویی لە بیری ئەم مرۆڤە گەورەیە(ئەنگڵس) لە ژیانی فیکری و سیاسی و ئابووری دابنرێت. دیارە ئەنگڵس پارێزگاری لەپێگەی وەزیفی و ئەرکی خۆی کرد سەرەتا وەك کرێکارێك پاشان دوای ئــەوەی باوکی کۆچی دوایی دەکات و سەروەت و سامانی باوکی، کە سەرمایەدارێکی دیارو خاوەنی سامانێکی گەورە بوو، ئەمەی وەك میراسی

بۆ ئەم دەمێنێتەوە. دیارە دواتر وەك یەكێك لە سەرانی ئیداری ئەو كارگەیە كاری خۆی دەكات. ئەم كارگەیەو بوونی سەرمایەی ئەنگلس فاكتەرێكی باش بووە، كە بتوانێت لە رێگەیەوە هەم خۆی و هەم هاورێكەی بابەتی مادی و نەبوونی ئەوەندە رێگر نەبن، بەجۆرێ لە جۆرەكان هاوكارێكی مادی باش بێت بۆ گەیشتنی هەردووكیان بەكارو ئامانجیان.

چونكە لەوكاتەدا ژیانی مادی و بژێوی پەیداكردن زۆر قورس و گران بووە پەیوەندییەكانی نێوان مرۆڤەكان بە هۆی خواستی چاوبرسی سەرمایەدارییەوە ئاڵۆزو سارد بوون و ئەنانیەت تیاناندا سەرباشقە بووە

ئەنگلس لەگەڵ ماركسی هاورێیدا بەشدارو هاوكاری بووە لە بونیادنانی هەموو قۆناغەكانی بزووتنەوەی شۆرگێری لە جیهاندا، لە ساڵی ١٩٤٨ هاورایی كرد لە كۆلۆن و چاودێریكردنی ئەو شۆرشانەی كە لەهەندێ وڵاتانی ئەوروپی روویدەدا، پێكەوە رۆژنامەی شیوعیەتیان بۆ خزمەتی شۆرش دەركرد. دیارە پاش هەرەسهێنانی شۆرشەكە هەردوكیان گەرانەوە بۆ لەندەن.

دیارە لەم چەند ساڵەی دوایی كە ماركس وازی لە پۆستی ئەندامێتی ئەنجومەنی كشتی ئومەمی بەدەستەوەگرت. بەهۆی ئەوەی كە ئەنگلس دەیتوانی بە زیاتر لە ١٢ زمان قسە بكات، ئاستی پەیوەندیگرتنی ئەو لەگەڵ شۆرشگێراندا فراوان و بەردەوام بوو. توانای قەناعەت پێكردن و گفتوگۆو وتووێژی زۆری لەگەڵ شورشگێرانی دونیادا هەبوو. ئەمە سەرەرای ئەوەی خاوەنی كتێبی زەبەلاحی وەك « دیالێكتی سرووشتی» و « ریشەی خێزانی، موڵكایەتی تایبەت، دەوڵەت» و « دژی دۆهرینك» و چەندی تر. كەچی ووتەی بەناوبانگی ئەنگلس هەر لەبەرچاوە، كەبرە لە جوانی مرۆیی و نموونەی تەوازوع سەبارەت بەهاورێیەتی خۆی لەگەڵ ماركس كە دەڵێت: بەردەوام لەپاڵ ماركس دا دووەم ئاواز لێدەری ئەو بووم20

سوود لەم سەرچاوانە بینراوە:

1- فریدریك إنجلس: خطوط أوليه لنقد الاقتصاد السياسى ، كتبه إنجلس فى أواخر 1842 - كانون الثانى (يناير) 1844. صدر فى مجله «Deutsch- Franzosische Jahrbucher» سنه 1844.

2- الیاس شاهین: كارل ماركس وانجلز، الحوار المتمدن، العدد2120-5-11-2007، 12:06، المحور، الارشيف الماركسي

3- احمد زايد، واعتماد سيد علام، التغير الاجتماعى، مكتبه الانجلو المصريه م. القاهره، 2004..وەرگێرانی لە عەرەبییەوە ابراهيم حاجى زەڵمی رۆژنامەی خەبات /پاشكۆی « هزرو هونەر» ژمارەكانی، 106،107، 108، 109، 110.مانگی ئەیلول و تشرینی یەكەمی 2014 زایینی.

4- جواد بشاره: الُطروحه الماركسيه عن الكون المرئى، jawadbashara@yahoo.fr موقع انترنيت..

5- ميشيل لوى: الماركسيه والدين، ترجمه: على سعيد: http://almadapaper.net/sub/10/503-p18.htm

6- مايكل لوفي: الماركسيه والدين، ترجمه : بشير السباعى http://www.lamalef.net/ak/02/marx.htm

7- فريدريك انجلز: الموقع الفرعى فى الحوار المتمدن: http://www.ahewar.org/m.asp?i=47

8- فريدريك أنجلز: http://www.albwady.com/vb/showthread.php?t=8303

9- ديفيد ريازانوف، كارل ماركس وفريدريك انجلز، مقدمه حول اعمالهما وحياتهما، الفصل الحادى عشر - مايكروسوفت ستوديت 2009 - انكارتا.

10- فريدريك انجلز: اصل العائله والملكيه الخاصه والدولهترجمه احمد عز العرب،دارالطباعه الحديثه، القاهره، بدون تاريخ.

11- فريدرخ إنغلز وكارل ماركس: البيان الشيوعى، كراسات ماركسيه،روافد للنشر والتوزيع، قاهره، 2014.

12- د.عبد الفتاح الديدى، فلسفه هيجل، مكتبه الانجلو المصريه، 1970، ص86.

ئەنگلس لەگەڵ ماركسی هاورێیدا بەشدارو هاوكاری بووە لە بونیادنانی هەموو قۆناغەكانی بزووتنەوەی شۆرگێری لە جیهاندا لە ساڵی 1948 هاورایی كرد لە كۆلۆن و چاودێریكردنی ئەو شۆرشانەی كە لەهەندێ وڵاتانی ئەوروپی روویدەدا پێكەوە رۆژنامەی شیوعیەتیان بۆ خزمەتی شۆرش دەركرد. دیارە پاش هەرەسهێنانی شۆرشەكە هەردوكیان گەرانەوە بۆ لەندەن

13- أنظر مثلا ألف باو المادية الجدلية، فاسيلي پودوستنيك و أوفيشي ياخوت، ترجمه: جورج طرابيشي، دار الطليعه، بيروت، ط1، 1979م، ص64 – 69.

14- د.امام عبد الفتاح امام، المنهج الجدلي عند هيجل، دراسه لمنطق هيجل، دار التنوير للطباعه والنشر، بيروت، ط3، 2007م ص157.

15- عيسى بشارة، مقال السوفسطائيه، الموسوعه العربيه ج11ص312، انترنت، رابط: www.arab-ency.com

16- حاتم محمد ياسين ، محاضرات في الفكر اليوناني ، مطبعه دار الفكر المعاصر ، سنه النشر غير معروفه ، ص 79 ، 80 ، 84 ، 85.

17- لينين:الدوله والثوره، كراسات ماركسيه،روافد للنشر والتوزيع، قاهره، 2014.

18. «Legacies – Work – England – Manchester – Engels in Manchester – Article Page 1». BBC. Retrieved 2010-13-02.

19. Theories of Surplus Value, in Collected Works of Marx and Engels: Volumes 30, 31 and 32 (International Publishers: New York, 1988).

20. A copy of Frederick Engels› birth certificate is on page 577 of the Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 2 (New York: International Publishers, 1975)

Elisabeth Engels› letter contained at No. 6 of the Appendix, Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 38 (International Publishers: New York, 1982) pp. 540–541.21.

Tucker, Robert C. The Marx-Engels Reader, p.xv

^ Progress Publishers. «Preface by Progress Publishers». Marxists.org. Retrieved 201013.22-02-

Legacies – Work – England – Manchester – Engels in Manchester – Article Page 1». BBC. Retrieved 2010-13.23-02

پەراوێزەکان:

1-Frederick Engels. «Letters of Marx and Engels, 1845». Marxists.org. Retrieved 201013-02-.

2- فريدريك انجلز: الموقع الفرعي في الحوار المتمدن: http://www.ahewar.org/m.asp?i=47

3- Theories of Surplus Value, in Collected Works of Marx and Engels: Volumes 30, 31 and 32 (International Publishers: New York, 1988).

4- فريدريك انجلز: الموقع الفرعي في الحوار المتمدن: http://www.ahewar.org/m.asp?i=47

5- ميشيل لوي: الماركسيه واللينن، ترجمه: علي سعيد http://almadapaper.net/ p18.htm/503-sub/10

6- Frederick Engels. «Letters of Marx and Engels, 1845». Marxists.org. Retrieved 201013-02-.

7- ميشيل لوي: الماركسيه واللينن، ترجمه: علي سعيد http://almadapaper.net/ p18.htm/503-sub/10

8- جواد بشارة: الطروحه الماركسيه عن الكون، موقع المرئي jawadbashara@yahoo.fr انترنيت.

9- Frederick Engels. «Letters of Marx and Engels, 1845». Marxists.org. Retrieved 201013-02-.

10- احمد زايد واعتماد سيد علام، التغير الاجتماعي، مكتبه الانجلو المصريه م. القاهره 2004...وەرگێرانی لە عەرەبیەوە: ابراهیم حاجی زەلمی. رۆژنامەی خەبات/ پاشکۆی « هزرو هونەر»، ژمارەکانی 106،107، 108، 109، 110.مانگی ئەیلول و تشرینی یەکەمی 2014 زاینی.

11- Heinrich Gemkow et al., Frederick Engels: A Biography (Verlag Zeit im Bild: Dresden, Germany, 1972) p. 53.

12- فريدريك انجلز: الموقع الفرعي في الحوار المتمدن: http://www.ahewar.org/m.asp?i=47

13- فريدريك انجلز: الموقع الفرعي في الحوار المتمدن: http://www.ahewar.org/m.asp?i=47

14- Heinrich Gemkow et al., Frederick Engels: A Biography (Verlag Zeit im Bild: Dresden, Germany, 1972) p. 53.

15- ديفيد ريازانوف: كارل ماركس وفريدريك انجلز، مقدمه حول اعمالهما وحياتهما، الفصل الحادي عشر - مايكروسوفت ستوديت 2009 – انكلترا.

16- Heinrich Gemkow et al., Frederick Engels: A Biography (Verlag Zeit im Bild: Dresden, Germany, 1972) p. 53.

17- Heinrich Gemkow et al., Frederick Engels: A Biography (Verlag Zeit im Bild: Dresden, Germany, 1972) p. 53.

18- Mike Rapport, 1848 Year of Revolution, London: Little Brown, 2008, p. 342, ISBN 9789-72965-316-0-.

19- لينين:الدوله والثوره كراسات ماركسيه،روافد للنشر والتوزيع،قاهره، 2014.

20- لينين:الدوله والثوره كراسات ماركسيه،روافد للنشر والتوزيع،قاهره، 2014.

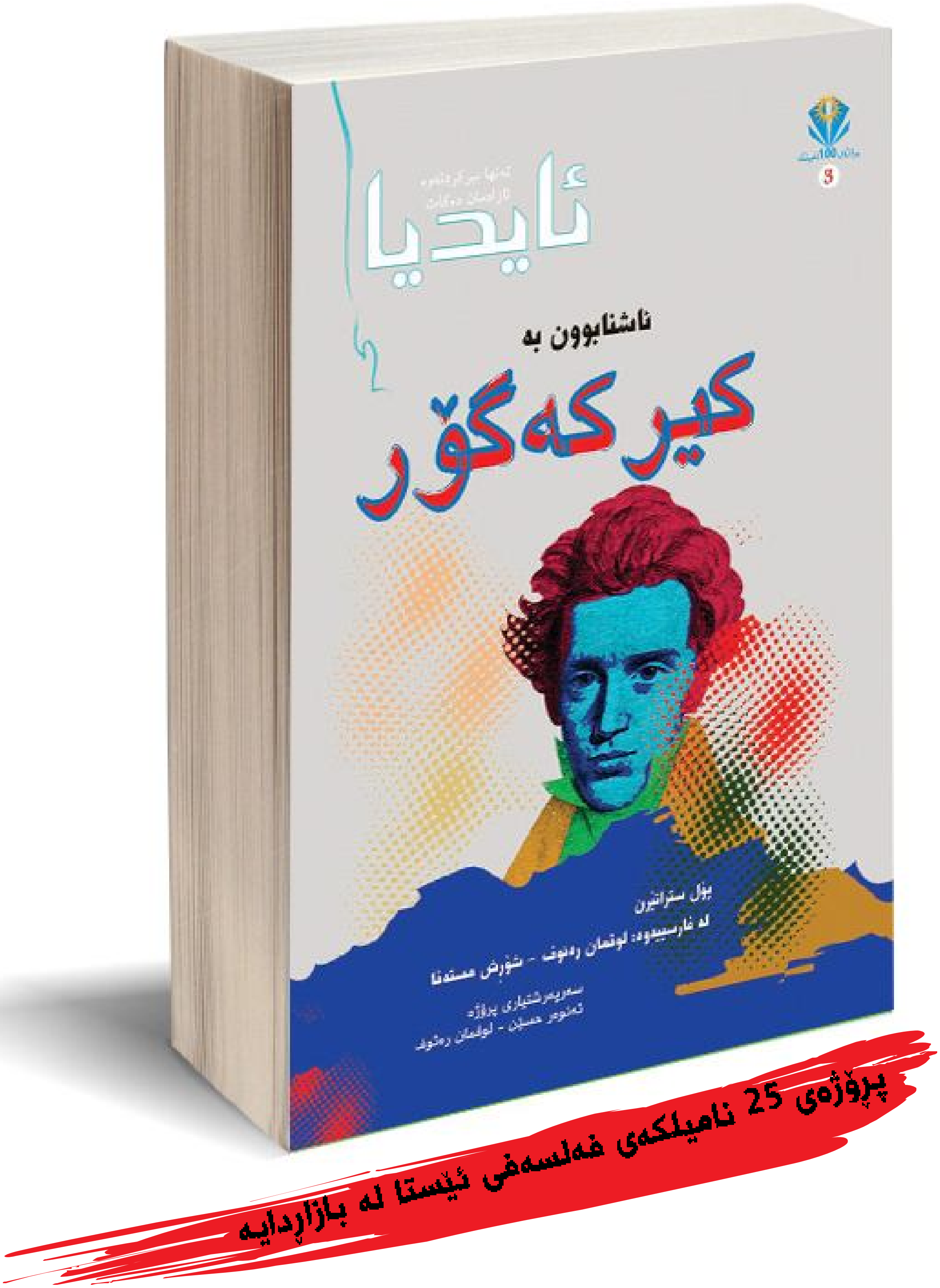
ئایدیا
ئاشنابوون بە
کیرکەگۆر
پۆل ستراثیرن
لە فارسییەوە: لوقمان ڕەئوف - شۆڕش مستەفا
سەرپەرشتیاری پرۆژە:
تەموور حسێن - لوقمان ڕەئوف
پرۆژەی 25 نامیلکەی فەلسەفی ئێستا لە بازاڕدایە

louis althusser